

**Representation of the social thought of Muslim thinkers in
Senior high school sociology textbooks and comparing it with the
headings of social science education courses**

1- mohammadrahim safari^{*}, 2- Alireza heidari

1- Department of Social Sciences, Farhangian University, Tehran, Iran.

mr.safari@cfu.ac.ir

2- Assistant Professor, Department of Social Sciences, Farhangian University, Tehran,
Iran. heidari@cfu.ac.ir

ABSTRACT

Keywords:

Social thought of
Muslim thinkers
Headlines of
social science
education courses
Senior high
school sociology
textbooks
Farhangian
University
Null curriculum
1 .Corresponding
author

mr.safari@cfu.ac.ir

Background and Objectives: Senior high school sociology textbooks have discussed 2 types of thinkers: sociologists and Muslim thinkers. This research deals with the representation of the social thought of these thinkers in these books and compares it with the headings of the social science education courses at Farhangian university and answers the question that to what extent the curriculum of this course prepares the student-teacher to teach this Provides lessons. **Methods:** The statistical population of this study is the Senior high school sociology textbooks and the subject of the courses of this field. The study method was documentary, data collection technique, content analysis, and MaxQuda 20 software was used for data coding and analysis. For the validity and reliability of the research, 2 experts in this field re-coded and analyzed the findings and then a consensus was reached. **Findings:** This research shows that out of the 12 Muslim thinkers who are discussed in these books, students-teachers in this university can learn the social thoughts of 4 of these thinkers, in the best conditions. **Conclusion:** In the heading of the courses of this field, in relation to the subject under study, we are faced with an null curriculum.

ISSN (Online):

DOI:

Received: 1402/11/16 Reviewed: 1403/04/03

Accepted: 1403/04/19 PP: 22

Citation (APA): safari1, M. (2023). Representation of the social thought of Muslim thinkers in Senior high school sociology textbooks and comparing it with the headings of social science education courses. *The Journal of Theory and Practice in Teachers Education*, 6(2), 17-38.

 <https://doi.org/10.12345/tej.12.10.112>

بازنمایی اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم و مقایسه آن با سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی در دانشگاه فرهنگیان

مقاله پژوهشی

محمد رحیم صفری^{۱*}، علیرضا حیدری^۲

۱- دکترای جامعه‌شناسی، استادیار دانشگاه فرهنگیان، mr.safari@cfu.ac.ir

۲- دکترای علوم سیاسی، استادیار دانشگاه فرهنگیان، heidari@cfu.ac.ir

چکیده

پیشینه و اهداف: کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم از دو نوع اندیشمند بحث کرده‌اند: یکی جامعه‌شناسان و دیگر متفکران مسلمان. این پژوهش به بازنمایی اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان در این کتاب‌ها پرداخته و آن را با سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی دانشگاه فرهنگیان مقایسه کرده است و قصد دارد به این سؤال پاسخ دهد که برنامه درسی این رشته، دانش‌جو معلم را به چه میزان برای تدریس این دروس مهیا می‌کند. **روش‌ها:** جامعه آماری مورد مطالعه، کتاب‌های جامعه‌شناسی متوسطه دوم در نظام آموزشی ایران در سال ۱۴۰۱ و سرفصل دروس این رشته است. روش مطالعه، اسنادی، تکنیک جمع‌آوری داده‌ها، تحلیل محتوای کتاب‌های درسی بوده و جهت کدگذاری و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده در کتاب درسی و سرفصل‌ها، از نرم‌افزار مکس کیودا ۲۰ استفاده شده است. جهت اعتبار و پایایی پژوهش، ۲ نفر از صاحب نظران این حوزه، دوباره کدگذاری و تحلیل یافته‌ها را انجام داده‌اند و سپس اجماع حاصل شده است. **یافته‌ها:** این پژوهش نشان می‌دهد که از ۱۲ متفکر مسلمانی که کتاب‌های درسی به اندیشه‌های اجتماعی آنها پرداخته‌اند دانش‌جو معلم در طول دوره چهارساله تحصیل در این دانشگاه، در بهترین شرایط می‌توانند اندیشه‌های اجتماعی ۴ نفر از این متفکران را فراگیرند. به عبارت دیگر به اندیشه‌های اجتماع ۸ نفر از متفکران مورد توجه در کتاب‌های درسی پرداخته نخواهند شد و لذا یادگیری اتفاق نخواهد افتاد. **نتیجه‌گیری:** در سرفصل دروس این رشته، در ارتباط با موضوع مورد مطالعه، با برنامه درسی پوچ مواجه هستیم؛ لذا ضرورت دارد یا سرفصل دروس رشته یا محتوای کتاب‌های درسی مورد بازنگری قرار گیرد تا دانش‌جو معلم پس از دانش‌آموختگی با آمادگی حرفه‌ای لازم در کلاس‌های درس در آموزش و پرورش حضور یابد.

از دستگاه خود برای اسکن و خواندن مقاله به صورت آنلاین استفاده کنید

DOI:

واژه‌های کلیدی:

اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان، سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی، کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم، دانشگاه فرهنگیان، برنامه‌ریزی درسی پوچ،

۱. نویسنده مسئول

mr.safari@cfu.ac.ir

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۱/۱۶

تاریخ بازننگری: ۱۴۰۳/۰۴/۰۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۴/۱۹

شماره صفحات: ۲۲.

مقدمه

در طول تاریخ، رشد و شکوفایی غنچه‌های جدید علم و معرفت، در اعماق تأمل و تفکر خردورزان و دانشوران ریشه دارد و با نگاهی تاریخی به علوم و معارف گذشته، زوایای پنهان آن‌ها آشکارتر می‌گردد و سیر تطور علوم را نمایان‌تر می‌سازد. در گذشته تاریخی کشور ما، اندیشمندان و متفکران مسلمان به عنوان پرچم‌داران حوزه اندیشه‌ورزی در این راستا جایگاه ممتازی دارند. وقتی از اندیشه اجتماعی بحث می‌شود، منظور مجموعه رویکردها و اندیشه‌های ناظر بر جامعه، نظم و تحولات آن است که به تعبیر کاظم ولی (Kadhim Al-Wali, 2017) وجه تمدنی پیداکرده است. به‌طور خاص‌تر، اندیشه دینی را می‌توان به دو بخش تفکر نظری و تفکر اجتماعی تقسیم کرد. در تفکر نظری پرسش از حقایق هستی و سرشت و سرنوشت آدمی است و در تفکر اجتماعی، سخن از ماهیت و مناسبات اجتماعی و شیوه مواجهه انسان با پدیده‌های جمعی و عمومی است (سبحانی، ۱۳۸۵).

از نظر کاظم‌ولی (۲۰۱۷) اندیشه اسلامی، اندیشه‌ای تمدنی است. لذا برای این اندیشه تمدنی نمی‌توان از عناوینی مانند فلسفه شبیه آنچه تا زمان ظهور این تمدن وجود داشت استفاده کرد؛ چون ماهیت متفاوتی دارد و لذا بهتر است به باورهای توسعه یافته این تمدن، به عنوان اندیشه فلسفی-اسلامی و نه فلسفه پرداخته شود. این تمدن، روش شناسی خاص خود را دارد. همین‌طور این اندیشه منابع متعدد مربوط به خود را (از جمله قرآن کریم) دارد.

ریشه تفکرهای اجتماعی مسلمانان را باید در قرآن و روایات جستجو نمود. در قرآن آیاتی وجود دارد که مردم را به مشاهده و مذاقه و سیر و تفحص در زندگی اقوام و ملل دعوت نموده و ثمرات و آثار آن را تشریح می‌کند (نفیسی، ۱۳۶۸). متفکر مسلمان، به دنبال حل مسائل اجتماعی به کمک این اندیشه‌ها است. پس وقتی از اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان بحث می‌شود منظور آن بخشی از رویکردها و اندیشه‌های ناظر بر جامعه و نظم و تحولات آن است که یک متفکر مسلمان بر اساس رویکردهای دینی به آنها پرداخته است. دغدغه این متفکران، مسائل جامعه و گزاره‌های دینی یعنی پاسخ به مسائل اجتماعی با توجه به رویکرد دینی و ایجاد آشتی بین معرفت دینی و اندیشه اجتماعی بوده است. پس شروع اندیشه اجتماعی نزد مسلمانان به ظهور اسلام و نشر آن در قرن هفتم میلادی برمی‌گردد و طبیعتاً این اندیشه‌ها با فراز و نشیب‌هایی استمرار یافته‌اند و از شرایط سیاسی، اجتماعی و فرهنگی که در آن زیست می‌کرده‌اند متأثر بوده‌اند؛ از جمله این شرایط می‌توان به اندیشه‌ورزی دینی، شرایط زمانی و مکانی و میزان و شیوه ورود دستاوردهای دیگران به جهان اسلام در هر دوره اشاره کرد (آزاد ارمکی، ۱۳۸۶؛ دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، ۱۳۸۷؛ نفیسی، ۱۳۶۸؛ Mazlum & Azizi, 2015).

پس اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان، اندیشه اجتماعی است که از زمینه‌های اسلامی برخاسته است و وجه تمدنی دارد. تفکر اجتماعی نیز، تفکر و اندیشه‌ورزی منسجم و منضبط در باب جامعه است که ریشه در این اندیشه دارد. به عبارت دیگر، این تفکر، در تمدن اسلامی ریشه دارد.

البته تفکرات اجتماعی در بین دانشمندان مختلف و پیروان مذاهب و ادیان گوناگون به چشم می‌خورد؛ ولی با عنایت به برجسته‌بودن توجه به بعد اجتماعی زندگی انسان در تعالیم دین اسلام، دانشمندان مسلمان به صورت جدی‌تری به مسائل اجتماعی پرداخته‌اند و تفکرات اجتماعی آنان، شایان توجه و تأمل است. پس بررسی تفکرات اجتماعی دانشمندان مسلمان، ما را به این نتیجه می‌رساند که متفکران مسلمان نه تنها آرای در حد تفکرات اجتماعی ارائه کرده‌اند بلکه در زمینه فلسفه اجتماعی و حتی تحقیقات علوم اجتماعی نیز کم‌وبیش مسائلی را پیش کشیده‌اند که قابل مقایسه با دستاوردهای علوم اجتماعی جدید است (رجبی و دیگران، ۱۳۷۸).

از نظر آزاد ارمکی (۱۳۸۹) ضرورت توجه هرچه بیشتر به اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان به شرایط جدید سیاسی- اجتماعی برمی‌گردد؛ لذا تلاش در طرح این اندیشه‌ها هم به شرایط داخلی و هم به اشکالات موجود در اندیشه اجتماعی غرب مربوط می‌شود و ایجاد دروسی در این ارتباط در دوره کارشناسی و کارشناسی‌ارشد علوم اجتماعی را در این راستا ارزیابی می‌کند. گرچه از نگاه وی، این نوع مباحث از دیرباز به طور آشکار و یا ضمنی مورد توجه اندیشمندان در کشورهای مسلمان به خصوص ایران بوده است. از طرف دیگر، از نگاه دفتر همکاری حوزه و دانشگاه، بومی کردن علوم انسانی که در جامعه اسلامی ما بخش اعظمی از آن در اسلامی کردن آن جلوه‌گر می‌شود نیز ضرورت و کندوکاو در آموزه‌های دینی و آرای دانشمندان مسلمان را می‌طلبد و عدم توجه به این اندیشه‌ها در علوم اجتماعی رایج، این ضرورت را دوچندان می‌کند (رجبی و دیگران، ۱۳۷۸). البته این موضوع فقط به کشورهای مسلمان بر نمی‌گردد. برخی کشورها غفلت از فرهنگ بومی در کتاب‌های درسی را تحت عنوان «بحران نامرئی» دانسته‌اند (جلایری لائین، ۱۴۰۱: ۳۱).

ضرورت و فواید طرح اندیشه اجتماعی مسلمانان عبارتند از: زمینه شدن برای دستیابی به اندیشه‌های اجتماعی جدید؛ طرح دیدگاه انتقادی؛ طرح نظریه جامع مطلوب؛ گسترش دانش؛ انجام و مطالعات تطبیقی؛ شناسایی پیش‌فرض‌های اندیشه متفکران؛ نقش متفکران مسلمان در تمدن جهانی؛ شناسایی ویژگی‌های اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان؛ وحدت اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان؛ درک مشکلات موردنظر متفکران مسلمان؛ امکان بررسی تطبیقی؛ تنوع و گوناگونی نظریه‌ها (آزاد ارمکی، ۱۳۷۶). از طرف دیگر، دانشگاه فرهنگیان نقش اصلی در تربیت معلمان دارد و از آنجاکه این احساس را می‌توان با آموزش تحت‌تأثیر قرار داد غفلت از آن می‌تواند آسیب‌رسان باشد (غلامی، موسی‌پور و آقاحسینی، ۱۴۰۲: ۹). در بند ۲ ماده ۲ اساسنامه دانشگاه فرهنگیان در خصوص اهداف

این دانشگاه، «تربیت، توانمندسازی و ارتقای شایستگی‌های عمومی، تخصصی و حرفه‌ای منابع انسانی...» برای آموزش و پرورش بر عهده این دانشگاه گذاشته شده است.

بخش اصلی این اهداف در کتاب‌های درسی تبلور می‌یابد (سعیدی، ۱۴۰۱). پس کتاب، منبع اصلی محتوا و ابزار اصلی تدریس در تعیین و جهت‌دهی فعالیت‌های یادگیری یادگیرندگان قلمداد می‌شوند. ابزاری که در بردارنده موضوعات، مباحث، عقاید، رفتارها، مفاهیم و حقایق است. بر قواعد کلی سیاسی - اجتماعی جامعه تأثیر می‌گذارند و با القای درکی سراسری از تاریخ و قوانین جامعه، قواعد هم‌زیستی با مردم را می‌آموزند (حسینی، ۱۳۹۹). در واقع کتاب درسی تکیه‌گاه معلم و دانش‌آموز برای یادگیری اثربخش است (گلشن و عظیمی، ۱۴۰۱: ۲۳). با توجه به این نکات، آموزش معلمین در خصوص استفاده از ظرفیت‌های موجود در کتاب‌های درسی باید در صدر تصمیمات قرار گیرد (رزاقی و کوچکیان، ۱۴۰۲).

باعنایت به مباحثی که در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم آمده، نمایان است که این کتاب‌ها رسالت پرداختن به این متفکران را دنبال کرده‌اند. در خصوص منطبق، اهداف، شایستگی‌های مورد انتظار در "برنامه درسی آموزش علوم اجتماعی" آمده است که: «علوم اجتماعی در بردارنده کسب آگاهی درباره خودمان، جوامعی که در آن زندگی می‌کنیم و جوامع دیگری است که از نظر زمان و فضا با جوامع ما متفاوت هستند و همین امر به ما کمک می‌کند تا درک و باورهای صحیح‌تر و واقعی‌تری از خودمان و دیگران داشته باشیم».

برنامه درسی به‌عنوان قلب نظام‌های آموزشی نقش پررنگی در موفقیت یا شکست آنها دارد (جماعتی و دیگران، ۱۴۰۱). پس در طراحی برنامه درسی باید آنچه مورد نیاز دانش‌جو معلم جهت تربیت حرفه‌ای است، مورد تدریس قرار گیرد. حال اگر در برنامه‌ریزی درسی بخش‌هایی از برنامه درسی حذف یا نادیده گرفته شود، از برنامه درسی پوچ^۱ صحبت می‌شود (صفری و قورچیان، ۱۳۹۶). برنامه درسی پوچ در سه سطح رخ می‌دهد: بخش‌هایی از محتوای کتاب‌های درسی توسط سیاست‌گذاران، نویسندگان کتاب‌های درسی یا سیاستمداران حذف یا اضافه می‌شود؛ بخش‌هایی از محتوای برنامه درسی در مدرسه توسط معلمان یا مسئولان مورد کم‌توجهی یا بی‌توجهی قرار می‌گیرد؛ بخش‌هایی از محتوای درسی به واسطه دانش‌آموزان که با زندگی واقعی آنها مرتبط نباشد، مورد توجه قرار نمی‌گیرد (همان، ۱۳۹۶).

در این راستا گلاتورن از برنامه درسی مکتوب "قصد شده" بحث می‌کند. این برنامه درسی، سندی است که توسط نظام آموزشی ملی یا محلی یا مدرسه یا معلم تولید می‌شود و آنچه که باید تدریس شود را تصریح می‌کند. همین‌طور گلاتورن از برنامه درسی "کنار گذاشته شده" صحبت می‌کند.

حال این کنارگذاشتن در برنامه درسی ممکن است عمداً یا سهواً صورت گیرد. اما به هر حال فراگیران ممکن است از فرصت برای مطالعه برخی عناوین مهم محروم شوند؛ زیرا این عناوین عملاً در برنامه مصوب وجود ندارد و غایب است (فتحی و اجارگاه، ۱۴۰۱). پس به این دلیل از منظر رویکرد برنامه درسی پوچ به این مقوله پرداخته شده که محرومیت ناشی از آن بر جریان رشد دانشجو معلم اثر تعیین کننده‌ای بر جای می‌گذارد. به تعبیر حسین پور و مقدم (۱۳۹۴) برنامه ریزان درسی باید به طور مستمر خود را با پرسش‌هایی از این دست مواجه کنند که آیا آنچه حذف یا مورد غفلت واقع شده است اهمیت و اولویت کمتری نسبت به آنچه که ابقا شده است، دارد یا نه؟ و اینکه آیا در برابر حذف شده‌ها و ابقا شده‌ها در برنامه درسی دلیل و توجیه کافی وجود دارد؟

لذا در این پژوهش قصد بر این است که این موضوع مورد مطالعه قرار گیرد که دانشجو معلمان پس از دانش آموختگی از دانشگاه فرهنگیان، باید آمادگی لازم برای تدریس دروس جامعه‌شناسی متوسطه دوم را پیدا کنند. به عبارت دیگر این نکته بررسی می‌شود که آیا دانشجو معلمان در ارتباط با آنچه در مورد متفکران مسلمان بعداً آموزش خواهند داد، به اندازه کافی فرا گرفته‌اند یا بخش‌هایی از محتوای کتاب‌های درسی مورد تدریس در این مورد، در دوره متوسطه دوم، در برنامه درسی دانشگاهی آنها حذف یا مورد غفلت قرار گرفته است؟

حال سؤال اصلی این پژوهش این است که: دانشجو معلمان رشته آموزش علوم اجتماعی دانشگاه فرهنگیان در طول دوره ۴ ساله تحصیل، چه میزان از مطالب مربوط به متفکران مسلمان را که در کتاب‌های درسی دوره متوسطه دوم تدریس خواهند کرد، فرا می‌گیرند؟

پیشینه پژوهش

باعنایت به این که هیچ پژوهشی در راستای موضوع مورد مطالعه و یا شبیه به آن، در مورد متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی انجام نشده است و از طرف دیگر در این پژوهش قصد بر این است که سیمای این متفکران در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم مورد مطالعه قرار گیرند؛ لذا ابتدا فهرستی از منابعی که به متفکران پرداخته‌اند تهیه شده تا مصادیق متفکران مسلمان در منابعی که در خصوص این موضوع نگاشته شده مشخص شوند. سپس متفکران مورد مطالعه این منابع، فهرست شده و در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم و سرفصل دروس این رشته در دانشگاه فرهنگیان مورد مطالعه قرار گیرند. جدول زیر به این موضوع پرداخته است.

جدول ۱. متفکران مسلمان در مطالعات انجام شده

نویسنده اول	سال انتشار	نوع اثر	متفکران و اندیشمندان مسلمان

طبری، یعقوبی، مسعودی، ابن فضال، ناصر خسرو، ابن بطوطه، فارابی، بیرونی، امام محمد غزالی، خواجه نصیرالدین طوسی، ابن خلدون، جلال آل احمد، شریعتی و مطهری	کتاب	۱۳۸۶	آزاد ارمکی
فارابی، اخوان الصفا، بیرونی، خواجه نصیرالدین طوسی و ابن خلدون	کتاب	۱۳۷۸	رجبی
فارابی، اخوان الصفا، ابوعلی سینا، مسعودی، بیرونی، ناصر خسرو، ابن بطوطه، ابن خلدون	کتاب	۱۳۶۸	نفیسی
جاحظ، ابن سحنون، فارابی، قابسی، اخوان الصفا، ابن سینا	کتاب	۱۳۹۱	فتحعلی خانی
مسکویه، سهروردی (شیخ اشراق) خواجه نصیرالدین طوسی، مولوی امام محمد غزالی	کتاب	۱۳۸۸	بهشتی
سعدی، ابن خلدون، علامه مجلسی، ملامهدی نراقی و احمد نراقی	کتاب	۱۳۹۱	رفیعی
فیض کاشانی	کتاب	۱۳۸۰	بهشتی
امام خمینی، شهید مطهری و آیت‌الله خامنه‌ای	کتاب	۱۳۸۷	بهشتی
امام خمینی، شهید مطهری و آیت‌الله خامنه‌ای	مقاله	۱۴۰۱	قلی پور
کندی، فارابی، ابن سینا، محمد غزالی، ابوعلی محمد طیب، زکریای رازی، ابن باجه، ابن خلدون، ابن طفیل، ابن رشد	مقاله	۲۰۱۷	کاظم ولی
فارابی، بیرونی، ابن خلدون، اسدآبادی، عبده، اقبال لاهوری، رشید رضا، حسن‌البناء، سید قطب، ابوالاعلی مودودی، بازگان، مطهری، شریعتی، نصر حامد ابوزید	کتاب	۱۴۰۱	مرادی
فارابی، کندی، ابن سینا، محمد و ابوحامد غزالی، ابن رشد، ابن طفیل، ابن باجه، یعقوبی، طبری، مسعودی، ناصر خسرو، بیرونی، شهرستانی، ابن خلدون، ملاصدرا، اسدآبادی، عبده، کواکبی، سید قطب، رشید رضا، حسن‌البناء، اقبال لاهوری، مودودی، عبدالرزاق، ارغون، العطاس، شریعتی، مطهری، صدر، علامه طباطبایی، علامه جعفری، امام خمینی، آیت‌الله خامنه‌ای، آیت‌الله مصباح یزدی، آیت‌الله جوادی آملی، داوری.	سرفصل دروس کارشناسی جامعه‌شناسی	۱۴۰۱	وزارت علوم و تحقیقات و فناوری

باتوجه به این جدول و با تأکید بیشتر بر منابعی که توسط جامعه‌شناسان تدوین گردیده است و همین‌طور سرفصل دروس کارشناسی رشته جامعه‌شناسی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری، متفکران زیر در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم مورد مطالعه قرار می‌گیرند: فارابی، بیرونی، ابن خلدون، اسدآبادی، عبده، اقبال، امام خمینی، علامه طباطبایی، آیت‌الله خامنه‌ای، جلال آل احمد، مطهری، شریعتی.

روش

این پژوهش از نوع کاربردی و از لحاظ روشی توصیفی-تحلیلی و تکنیک جمع‌آوری داده‌ها تحلیل محتوا است. تحلیل محتوا «روش تحقیقی برای تفسیر ذهنی محتوای داده‌های متنی از طریق فرایند

طبقه‌بندی سیستماتیک کدگذاری و شناسایی مضامین یا الگوها» است (Hsieh & Shannon, 2005). تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های پژوهشی متعددی است که برای تحلیل داده‌های متنی مورد استفاده قرار می‌گیرد و فراتر از شمارش کلمات یا استخراج محتوای عینی از متون، برای بررسی معانی، مضامین و الگوهایی است که ممکن است در یک متن خاص آشکار یا نهفته باشد (Shava et al, 2021). در این راستا، در روش‌شناسی از تحلیل محتوای مفهومی و مضمونی بحث می‌شود. در تحلیل محتوای مضمونی، سطح تحلیل، تفسیری‌تر می‌شود، اما به تحلیل مضمون مبدل نمی‌شود. به عبارت دیگر، کاملاً ذهنی نمی‌شود و قضاوت محقق کمتر در آن دخالت دارد. واحد تحلیل در این پژوهش، عبارت، جمله و پاراگراف می‌باشد چون که محتوای پیام مورد تأکید است. برای کدگذاری و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار مکس کیودا ۲۰ استفاده و جداول بر این اساس تدوین شده است تا دستیابی به تحلیل محتوای مضمونی میسر گردد. بر این اساس مفاهیم مورد توجه در خصوص هر کدام از متفکران مسلمان و اندیشه‌ها و نظریات آنها در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم در سال ۱۴۰۱ شامل جامعه‌شناسی ۱ جامعه‌شناسی ۲ و جامعه‌شناسی ۳ مورد کدگذاری و بررسی و تحلیل قرار گرفته‌اند. کدگذاری توسط دو نفر از همکارانی که این دروس را تدریس می‌کنند، مجدداً صورت گرفته است و اجماع این نظرات مبنای عمل بوده است.

یافته‌ها

در بخش یافته‌ها، ابتدا فراوانی متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی و بعد فراوانی این متفکران در عناوین و سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی مورد بحث قرار گرفته است. سپس به بازنمایی این متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی توجه شده است.

توصیف و تشریح متفکران و اندیشمندان مسلمان

چون قصد بر این است که متفکران مسلمان در این کتاب‌ها مورد مطالعه قرار گیرند؛ لذا در جدول زیر ابتدا فراوانی مربوط به هر متفکر و سپس فراوانی مربوط به سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی آمده است.

متفکران و اندیشمندان مسلمان در کتاب‌های جامعه‌شناسی متوسطه دوم

جدول ۲. فراوانی متفکران و اندیشمندان مسلمان در کتاب‌های جامعه‌شناسی متوسطه دوم

متفکر
فارابی
ببرونی
ابن‌خلدون
اسدآبادی

عبده
اقبال
امام خمینی
علامه طباطبایی
آیت‌الله خامنه‌ای
مطهری
جلال آل احمد
شریعتی

همان‌گونه که در جدول ۲ آمده است، ۱۲ نفر از متفکران مسلمان مورد مطالعه در این پژوهش ذکر شده است.

متفکران و اندیشمندان مسلمان در عناوین و سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی

جدول ۳. متفکران و اندیشمندان مسلمان در سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی

متفکر
فارابی
بیرونی
ابن خلدون
امام خمینی

در جدول ۳ ملاحظه می‌گردد، ۴ نفر از متفکران مسلمان مورد مطالعه در این پژوهش در سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی آمده و لذا بیان شده است.

این پژوهش قصد دارد مقایسه‌ای بین متفکران مورد بحث در کتاب‌های درسی متوسطه دوم (جدول شماره ۲) و متفکرانی که در سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی آمده‌اند (جدول شماره ۳) داشته‌باشد. ملاحظه می‌شود که از بین ۱۲ متفکر مورد مطالعه در کتاب‌های درسی، فقط چهار متفکر در سرفصل دروس این رشته آمده‌اند.

بازنمایی متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم و سرفصل دروس رشته

بازنمایی متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه

نکته‌ای که مهم است و باید به آن توجه شود این است که دانش‌جو معلم در کدام واحد درسی

۶۲ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی دوره ۶، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳

خویش در سرفصل‌های این رشته، متفکران را مطالعه می‌کنند. این موضوع در جدول زیر آمده است:

جدول ۴. عنوان سرفصل متفکر مسلمان در سرفصل دروس رشته

نام واحد درسی	عنوان مرتبط با متفکر در واحد درسی	متفکر
مبانی جامعه‌شناسی	متفکران و پیش‌گامان جامعه‌شناسی	فارابی
		بیرونی
بینش جامعه‌شناسی ۱	زمینه تاریخی نظریه جامعه‌شناسی	ابن‌خلدون
تاریخ اندیشه‌ها و عمل تربیتی در اسلام و ایران	اندیشمند اجتماعی و سیاسی دوره اسلامی	
مبانی جامعه‌شناسی	متفکران و پیش‌گامان جامعه‌شناسی	
تاریخ عمومی	قیام ۱۵ خرداد و آغاز نهضت اسلامی به رهبری امام خمینی (ره)	امام خمینی

طبیعتاً چون در سرفصل رشته مورد مطالعه، اشاره‌ای به محتوای مورد تدریس در کلاس دروس دانشگاهی نشده است و صرفاً از متفکران نام برده شده است. پس در خصوص محتوایی که از جانب مدرسان این دروس عرضه می‌شود نمی‌توان تحلیلی ارائه داد و لذا به محتوا پرداخته نشده است.

بازنمایی متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه

جدول ۵. بازنمایی متفکران مسلمان در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه

مضمون (متفکر مسلمان)	مفهوم
	دگرگونی جهان توسط امام با استعانت از تقوای خود
	رهبری بر ایران بر اساس آموزه‌های قرآن و اهل‌بیت
	بازگشت به هویت اسلامی ذیل آسمان معنوی توحید با رهبری امام
	مقاومت در برابر جهان در هشت سال دفاع مقدس متأثر از آموزه‌های قرآن و اهل‌بیت با رهبری
	بازتعریف تاریخ و جغرافیای ایران ذیل آسمان معنوی توحید با رهبری امام
	استمرار مقاومت تا امروز متأثر از آموزه‌های قرآن و اهل‌بیت با رهبری امام
	تأکید امام بر صلح‌طلبی به شرط نماندن جنایت‌کاران
	انقلاب اسلامی هدیه الهی به مردم مظلوم غارتزده
	انقلاب اسلامی متمایز از انقلاب‌های دیگر از نظر پیدایش، کیفیت مبارزه و انگیزه قیام
	امام خمینی به عنوان یک مرجع دینی
	امام، تبدیل‌کننده مقاومت منفی به فعالیت رقابت‌آمیز در انقلاب
	سرنگون‌کننده حکومت دست‌نشانده غرب
	شروع‌کننده فعالیت رقابت‌آمیز به کاپیتولاسیون و رفتار استعماری شاه
انقلاب اسلامی انقلابی با مرجعیت و رهبری دینی امام	

امام خمینی (ره)	شعار نه شرقی نه غربی به‌مثابه شعار محوری انقلاب اسلامی از نظر امام
	شعار نه شرقی نه غربی ترسیم‌گر سیاست خارجی کشورهای اسلامی در آینده از نظر امام
	شعار نه شرقی نه غربی ترسیم‌گر تشکیل جمهوری آزاد و مستقل در کشورهای مسلمان در آینده از نظر امام
	وصیت به مستضعفان جهان برای تحقق حق
	وصیت به کشورهای اسلامی برای تحقق حق
	تأکید بر تشکیل دولت اسلامی با جمهوری آزاد و مستقل در کشورهای مسلمان
	تجمع زیر پرچم پر افتخار اسلام
	توصیه به تلاش کشورهای مسلمان برای حاکمیت مستضعفان به امامت و وراثت ارض
	تأکید امام بر حرکت به‌سوی تشکیل دولت اسلامی
	محدود کردن دانش و علم به شناخت حسی یا عقلی در دنیای جدید
	پیش‌بینی فروپاشی بلوک شرق
	حرکت به سمت آموزه‌های اسلامی برای حل همه بحران‌ها
	توصیه به اعزام نخبگان (شوروی سابق) برای فراگیری علوم اسلامی در ایران
	تبیین ولایت‌فقیه بر اساس فقه شیعه
	تبیین انقلاب اسلامی بر اساس فقه شیعه
	انقلاب اسلامی به‌مثابه جامعه مطلوب: عادلانه و عالمانه
	انقلاب اسلامی به‌مثابه جامعه‌ای با قوانین عادلانه و مجریانی عالم
	طراحی الگوی انقلاب اسلامی حاصل از فقه سیاسی - اجتماعی شیعه
	طراحی الگوی جمهوری اسلامی حاصل از فقه سیاسی - اجتماعی شیعه
	فارابی
تأکید بر نظام سیاسی دین‌مدار و دنیامدار	
نظام سیاسی دینی و دین‌مدار براساس احکام و قوانین الهی	
از مهم‌ترین حکمای جهان اسلام فارابی	
توجه فارابی به علم اجتماعی نافع و متناسب با جهان اجتماعی خود	
تأکید فارابی به علم مدنی	
تقسیم‌بندی جوامع به انواعی بر اساس استدلال عقلی	
تأکید فارابی بر مدینه جاهلیت	
تأکید فارابی بر مدینه فاضله	
مدینه فاضله، جامعه آرمانی	
علم از نظر فارابی: تجربی عقلی و وحیانی	
مدینه فاسقه	
مدینه ضاله	

۶۴ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی دوره ۶، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳

	علم مدنی فارابی و تلاش برای فهم کنش و ساختار جوامع
	علم مدنی و تلاش برای علل تغییر و تحولات جوامع
	علم مدنی فارابی و داوری و نقد جوامع
	علم مدنی فارابی و توجه به سبک زندگی کنشگران
	جامعه‌شناسی فارابی: انتقادی
	واقعیات اجتماعی پدیده‌هایی مبتنی بر اراده و آگاهی انسان
بیرونی	توجه بیرونی به علم اجتماعی نافع و متناسب با جهان اجتماعی خود
	نقد کاستی‌های باورهای دینی هندوها
	ابوریحان بیرونی متفکری اجتماعی با آثار ارزشمند
	روش بیرونی تجربی، تفهیمی و عقلی
	ابوریحان بیرونی و مطالعه مردم‌شناختی هند
	به‌کارگیری روش تجربی و تفهیمی در مطالعه فرهنگ هند و ارزیابی انتقادی با روش عقلی
	استفاده از تحقیقات مردم‌شناسی و جامعه‌شناسی متداول امروزی
	توجه بیرونی به روایی و پایایی پژوهش
ابن خلدون	تلاش برای شناخت سنت الهی
	روش ابن خلدون، روش حسنی و تجربی
	عصبیت عامل شکل‌گیری جوامع
	علم اجتماعی وی، علم عمران
	جامعه‌شناسی ابن خلدون، محافظه‌کارانه
	روش ابن خلدون، پوزیتیویستی (حسی و تجربی)
	عصبیت علت فراز و فرود تمدن‌ها
	تأکید ابن خلدون به شهرنشینی و بادیه‌نشینی
سید جمال‌الدین اسدآبادی و محمد عبده	اقدامات مؤثر وی و شاگردانش در جهت بیداری اسلامی
	انتشار عروه الوثقی به کمک عبده در ده‌ها کشور آسیایی و آفریقایی
	هدف عروه الوثقی: ایجاد خودباوری در مسلمانان و مبارزه با استعمار
	رهبری: محدودشدن تلاش وی به دعوت اسلامی
	رهبری: عدم تلاش وی برای تحقق انقلاب
	وجود مسلمان در شرق و اسلام در غرب
اقبال لاهوری	نقد جهان متجدد
	تأکید بر فرهنگ جهانی مطلوب
	تأکید بر بیداری اسلامی (بیداری از خواب‌گران)
	یکی از نخستین بیدارگران اسلامی

جلال آل احمد	نقد رویکرد تقلیدی به فرهنگ غرب و هویت‌های کاذب و خلق آثاری در این جهت
	تلاش برای نسخه دوم کشورهای غربی شدن ایران و دچار مشکلات دنیای جدید شدن
	تأکید بر جنازه شیخ فضل‌الله به‌مثابه پرچم استیلای غرب
شریعتی	نقد رویکرد تقلیدی به فرهنگ غرب و هویت‌های کاذب و خلق آثاری در این جهت
آیت‌الله خامنه‌ای	تصویر در حال استفاده از فناوری‌های جدید
	تأکید بر مشقات تمدن مادی و تلاش برای نجات
	محدود شدن تلاش متفکرانی مثل سید جمال به دعوت اسلامی
	عدم تلاش متفکرانی مثل سید جمال برای تحقق انقلاب
	استفاده از تجربیات انقلاب اسلامی توسط سایر کشورهای اسلامی
	برجسته کردن نقش خود در قیام‌ها توسط علمای دین و ال‌زهر
	نقش تبلیغاتی دشمن در ایجاد تفرقه بین مسلمانان و ایران‌هراسی
	تکرار ایران‌هراسی بوق‌های تبلیغاتی دشمن توسط مزدوران آنها
علامه طباطبایی	طرح مسئله اعتباریات
	عقل نظری
	عقل عملی
	بر اساس اعتباریات عدالت خوب و ظلم بد
مطهری	خلق اثر خدمات متقابل و فطرت در راستای فطرت و خویشتن الهی انسان
	انسان بنده شهوات و میل‌های نفسانی خود به‌جای الهام فطرت در غرب
	اعتقاد داشتن به هدف غایی به‌مثابه عقیده ارتجاعی از نظر غرب
	تنزل انسان در غرب به یک ماشین و انکار روح و اصالت او
	یاوه شمرده شدن الهامات فطری و وجدانی در غرب
	نهایت ارزش و احترام داشتن حقوق انسانی در دین اسلام

همان‌گونه که در طرح مسئله بیان شد در این مطالعه قصد بر این نیست که دسته‌بندی یا تحلیلی از نظریات این صاحب‌نظران صورت گیرد چرا که این مورد به مطالعه مستقلی نیاز دارد. در این پژوهش بیشتر برجسته‌سازی نکات مورد توجه هر متفکر مورد نظر است. با این هدف، مختصری از دیدگاه‌ها و اندیشه‌های این متفکران بیان می‌شود.

امام خمینی (ره)

از مجموعه مفاهیم و مضامینی که در ارتباط با امام خمینی (ره) در کتاب‌های درسی مورد مطالعه استخراج شده، می‌توان گفت که امام خمینی به عنوان معمار انقلاب اسلامی معرفی شده است؛ طراحی و معماری که بر اساس آموزه‌های دینی و به طور مشخص مبتنی بر فقه شیعه بوده است. این انقلاب منجر به جمهوری اسلامی شده که باز تعریفی از تاریخ و جغرافیای کشور بر اساس آموزه‌های قرآن و اهل بیت و فقه سیاسی اجتماعی شیعه و اندیشه ولایت فقیه داشته است. انقلاب اسلامی بر اساس

اندیشه امام خمینی (ره)، انقلابی مبتنی بر شعار نه شرقی نه غربی با جمهوری آزاد و مستقل، صلح طلب و حامی مستضعفان جهان معرفی شده است و برای تمام این موارد، اساس و پایه قرآنی و اهل بیته قائل شده است.

در اندیشه معرفی شده از امام خمینی (ره) در منابع درسی، این انقلاب طبیعتاً رسالت خود را در ترسیم‌گری، الگودهی، آگاهی‌بخشی، و رهایی بخشی به کشورهای مسلمان و حتی کل جهان می‌بیند.

فارابی

کتاب‌های درسی مورد مطالعه به طور برجسته‌ای به فارابی پرداختند. در این مطالعات فارابی به عنوان جامعه‌شناسی با رویکرد انتقادی معرفی شده که مبانی هستی‌شناختی به معرفت‌شناختی خویش را از احکام و قوانین الهی اخذ کرده است علم اجتماعی مورد نظر فارابی علم مدنی است که هم به فهم کنش و هم ساختار جوامع و تغییر و تحولات آنها و همین‌طور نقد و داوری در مورد آنها پرداخته است. این علم به پدیده‌های اجتماعی که مبتنی بر اراده و آگاهی است پرداخته است. در این کتاب‌ها به گونه‌شناسی جوامع از نظر فارابی شامل مدینه فاضله فاسقه، جاهلیه و زاله که مبتنی بر استدلال عقلی است نیز پرداخته شده است. همین‌طور روش‌شناسی وی تجربی عقلی و وحیانی معرفی شده است.

بیرونی

توجه به بیرونی به مثابه متفکر اجتماعی است که بر علم اجتماعی نافع تأکید دارد همین‌طور مطالعات مردم‌شناختی در مورد هندوها از جمله باورهای دینی آنها کاستی‌های آن داشته است در مورد بیرونی در کنار مردم‌شناس بودن، روش‌شناسی وی نیز مورد تأکید قرار گرفته است وی متفکر مسلمانی معرفی شده که در مطالعات خود از روش‌های تجربی و تفاهمی در مطالعات مردم‌شناختی استفاده کرده و با روش عقلی به ارزیابی انتقادی این مطالعات پرداخته است حتی تأکید شده است که وی به روایی و پایایی در پژوهش‌های مردم‌شناختی خود توجه کرده است.

ابن خلدون

ابن خلدون از اندیشمندان مسلمانی معرفی شده است که در چهارچوب قرآن و سنت الهی و بر اساس روش تجربی و حسی به شیوه‌ای که بعداً پوزیتیویسم نامیده شده و به همین دلیل از جانب غربی‌ها شناخته شده‌تر است به مطالعه جامعه پرداخته است. وی به عنوان متفکر مسلمانی معرفی شده است که رویکردی محافظه‌کارانه داشته و توجه چندانی به روش عقلی و رویکرد انتقادی نداشته است همین‌طور نظریه‌پردازی است که علم اجتماعی به نام علم عمران به وجود آورده است همین‌طور در مورد علل شکل‌گیری جوامع بحث کرده و علت آن‌را در عصبیت دیده است. این عصبیت به عنوان

عامل فراز و فرود تمدن‌ها دانسته و تأکید کرده که این عصبیت در میان شهرنشینان و روستانشینان به صورت متفاوتی عمل کرده است.

جلال آل احمد

آل احمد از متفکرانی معرفی شده است که به نقد و رویکرد تقلیدی به فرهنگ غرب هویت‌های کاذب پرداخته و در این راستا آثاری را تدوین کرده است از نظر وی ما تلاش رستگاری را در نسخه دوم کشورهای غربی شدن ترسیم کرده‌ایم همین‌طور وی به‌عنوان کنشگری معرفی شده که جنازه شیخ فضل‌الله نوری را به‌مثابه پرچم استیلای غرب دانسته است.

مطهری

مطهری از منظر این کتاب‌ها متفکر مسلمان است که به نقد مبانی هستی‌شناختی غرب پرداخته تأکید دارد که الهامات فطری و وجدانی را کنار گذاشته‌اند و بنده شهوات و امیال نفسانی شده‌اند و انسان را به سطح ماشین تنزل داده‌اند، راه‌حل را نیز در برگشت به فطرت و خویشن الهی با حقوق انسانی دیده است می‌توان گفت که مطهری به‌مثابه نقاد مبانی هستی‌شناختی و معرفت‌شناختی غرب معرفی شده که مبانی نظری مورد نظر خود را در راستای گسترش فرهنگ اسلامی دنبال کرده است.

علامه طباطبایی

سیمای علامه طباطبایی متفکری در حوزه علوم انسانی است که به نظریه‌پردازی پرداخته و لذا وی را با دسته‌بندی علوم اجتماعی به عقل نظری و عملی و همین‌طور طرح اعتباریاتش معرفی کرده است اعتباریاتی که در راستای عقل عملی است و به احکام فردی و اجتماعی و داوری درباره آنها می‌پردازد.

آیت‌الله خامنه‌ای

آیت‌الله خامنه‌ای در سیمای رهبری معرفی شده است که ضمن توجه به درون و نقش هدایتی‌اش در جامعه به جهان متجدد نیست توجه دارد و آن را نقد کرده است. این توجه هم بعد دینی و اعتقادی و هم بعد سیاسی و اجتماعی دارد در کنار این موارد به‌عنوان صاحب‌نظری در حوزه اندیشه‌ورزی نیز معرفی شده است.

سید جمال الدین اسدآبادی

اسدآبادی به‌عنوان یکی از نخستین بیدارگران اسلامی معرفی شده که به نقد جهان متجدد و کشورهای اسلامی پرداخته و ضمن پرورش شاگردانی، کشورهای اسلامی را به خودباوری و مبارزه با استعمار دعوت کرده؛ اما تلاشی برای تحقق انقلاب در این کشورها نداشته است.

اقبال لاهوری

اقبال از نخستین بیدارگران اسلامی معرفی شده که به نقد جهان متجدد و رویکرد تقلیدی به آن پرداخته و بر فرهنگ جهانی مطلوب تأکید داشته است.

شریعتی

شریعتی از متفکران دهه ۳۰ معرفی شده که به نقد رویکرد تقلیدی به فرهنگ غرب و هویت‌های کاذب پرداخته و در این راستا آثاری را تدوین کرده است.

بحث و نتیجه‌گیری

آموزش و پرورش نهادی است که تقریباً همه جامعه‌شناسان در اهمیت آن به‌عنوان بزرگ‌ترین و قدرتمندترین عامل آموزش و تغییر فرهنگی متفق‌القول هستند؛ بنابراین کیفیت آموزش و پرورش امروز دنیای فردا را شکل خواهد داد. بهره‌گیری مناسب از این امکان بالقوه می‌تواند این نهاد را تا سطح یک وسیله تغییر اجتماعی قدرتمند که نقش کلیدی در بازسازی جامعه دارد ارتقا دهد (کوهی اقدم و کوهی اقدم، ۱۴۰۲).

این پژوهش بر این نکات تأکید دارد که بخش اصلی اهداف نظام آموزش و پرورش در کتاب‌های درسی تبلور می‌یابد و براساس اساسنامه دانشگاه فرهنگیان، این دانشگاه، رسالت تربیت، توانمندسازی و ارتقای شایستگی‌های عمومی، تخصصی و حرفه‌ای منابع انسانی را برای آموزش و پرورش برعهده دارد. پس دانشگاه باید به صورتی برنامه درسی خویش را تدوین کند که دانشجو معلم جهت انجام رسالت حرفه‌ای خویش آمادگی لازم را داشته باشد. مباحث مرتبط با متفکران مسلمان، که در کتاب‌های درسی آمده است نیز از این قاعده مستثنی نیست.

همین‌طور بااستناد به دیدگاه‌های صاحب‌نظران این حوزه بیان‌گردید که نه تنها توجه به این دیدگاه‌ها و اندیشه‌ها، بلکه ایجاد واحد درسی در مقاطع تحصیلی مختلف در سرفصل سایر دانشگاه‌ها در خصوص این اندیشه‌ها و متفکران ضروری تشخیص داده شده و لذا واحد درسی، در خصوص این متفکران، در در سرفصل دروس همه مقاطع تحصیلی دانشگاهی در نظر گرفته شده است.

باعنایت به مباحثی که در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم آمده است، نمایان است که این کتاب‌ها رسالت پرداختن به متفکران مسلمان را دنبال کرده‌اند. با تأملی در مطالب درسی کتاب‌های درسی مورد مطالعه، ملاحظه می‌شود که دیدگاه‌ها و نظریات مطرح شده در این کتاب‌ها دارای دو رکن نظریه‌پردازان جامعه‌شناسی به‌مثابه علمی جدید (کنت، دورکیم، وبر و...) و همین‌طور دیدگاه‌ها و نظریات مربوط به متفکران مسلمان و بومی (مثل فارابی، بیرونی، ابن‌خلدون، مطهری و...) است. و این موارد، دانشجو معلم باید ایجاد یادگیری در دانش آموزان را فراهم کند. در صورتی که

دانشجو معلم بخش‌هایی از محتوای درسی را که در آموزش و پرورش باید تدریس کند، فرا نگیرد این مهم تحقق نمی‌یابد و لذا مصداق برنامه درسی پوچ یا کنار گذاشته شده می‌شود.

همان‌گونه که در اهداف پژوهش بیان گردید، قصد بر این است که ضمن اینکه شناختی از متفکران مسلمان مورد توجه در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی متوسطه دوم و سرفصل متفکران مسلمان در رشته مورد مطالعه ارائه گردد همین‌طور این نکته مورد بحث قرار گیرد که دانشجو معلم دانشگاه فرهنگیان پس از طی دوران ۴ ساله تحصیل خود، جهت انتقال اهداف آموزشی مورد نظر، به چه میزان فرایند یادگیری را در خصوص این متفکران سپری و با دیدگاه‌ها و نظریات آنها آشنا می‌شود.

باعنایت به جداول شماره ۲، ۳ و ۴ می‌توان گفت که از ۱۲ اندیشمندی که در منابع جامعه‌شناختی به‌مثابه متفکر مسلمان بر آنها تأکید شده و در کتاب‌های درسی متوسطه دوم در مورد آنها بحث شده است دانشجو معلم صرفاً در ارتباط با چهار نفر از آنها در طول دوران تحصیل در دانشگاه مطالبی را فرا خواهند گرفت و در مورد هشت نفر از این متفکران در طول تحصیل هیچ مطلبی فرا نمی‌گیرند. در مورد علامه طباطبایی و استاد مطهری هم در عناوین سر فصل دروس بحثی به میان نیامده است و صرفاً از هر متفکر یک کتاب به عنوان منبع درسی فرعی معرفی شده است.^۱

نکته دیگر اینکه در حدی که در عموم مقالات و کتاب‌هایی که با عنوان متفکران مسلمان تدوین شده و در جدول شماره یک آمده که به نظریه‌پردازان مسلمان پرداخته‌اند، در کتاب‌های درسی جامعه‌شناسی مورد مطالعه نیز به آن نظریه‌پردازان پرداخته شده است. با این شاخص، فراوانی پرداختن کتاب‌های درسی به متفکران مسلمان قابل قبول است. همین‌طور اگر عناوین و مطالب مورد توجه در محتوای کتاب‌هایی که در مورد متفکران مسلمان در جدول ۱ آمده ملاک قرار گیرد در مورد محتوای کتاب‌های درسی در خصوص متفکران مسلمان می‌توان گفت که محتوای کتاب‌های درسی به نسبت حجم آنها، معرفی نسبتاً خوبی از این نظریه‌پردازان داشته‌اند.

نکته دیگر اینکه نمی‌شود از آنچه در محتوای کتاب‌های درسی آمده با محتوای سرفصل‌های رشته مورد مطالعه بحثی به میان آورد و مقایسه محتوایی انجام داد. درحالی‌که در کتاب‌های درسی در مورد متفکران بحث محتوایی را شاهد هستیم در سرفصل دروس رشته مورد مطالعه، صرفاً به اسامی نظریه‌پردازان اشاره کرده است.

۱- در درسی با عنوان "سیره تربیتی پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)"، کتاب "سیری در سیره نبوی" علامه طباطبایی و کتاب "سنن النبی" استاد مطهری عنوان دو منبع فرعی این درس معرفی شده‌اند.

نکته دیگر اینکه همان گونه که بیان شد؛ چون در سرفصل رشته مورد مطالعه، اشاره‌ای به محتوای مورد تدریس نشده است لذا نمی‌توان در خصوص محتوایی که از جانب مدرسان این دروس در کلاس ارائه می‌شود تحلیلی ارائه داد. به عبارت دیگر در مورد محتوایی که در کلاس‌های درس دروس رشته مورد مطالعه تدریس می‌شود ممکن است مدرس درس مربوطه به اندیشه‌های اجتماعی مربوط متفکران نپردازد یا بخشی از آن را مورد بحث قرار دهد. با این وصف و با فرض اینکه مطالب مطرح شده در کتاب‌های درسی متوسطه دوم به طور کامل و جامع از طرف مدرسان رشته مورد مطالعه مورد بحث قرار گیرد در این صورت دانشجویان صرفاً با چهار متفکر آشنا خواهند شد و در مورد هشت متفکر دیگری که در کتاب‌های درسی به بحث گذاشته شده‌اند هیچ یادگیری صورت نمی‌گیرد.

ضمن اینکه ممکن است در دروس جدول شماره ۴ مطالبی بیان شود که اندیشه‌های دینی و اعتقادی یا اقتصادی این متفکران باشد تا اندیشه‌های اجتماعی آنها. یا اینکه عنوان آن، با آنچه که مرتبط با اندیشه اجتماعی متفکر است همسویی کامل نداشته باشد.

در مجموع، اگر اساتید در چهارچوب عناوین سرفصل دروس آموزش علوم اجتماعی تدریس نمایند در بهترین حالت ممکن، دانشجو معلمان صرفاً با اندیشه‌های اجتماعی سه متفکر مسلمان یعنی فارابی، ابن‌خلدون و بیرونی آشنا خواهند شد.

نکته قابل تأمل دیگر این که در حالی که در سرفصل دروس دوره کارشناسی رشته جامعه‌شناسی دانشگاه‌های دیگر درس تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام وجود دارد این درس در برنامه درسی این دانشگاه، از سرفصل دروس دوره کارشناسی رشته آموزش علوم اجتماعی حذف شده است. به همین دلیل صرفاً در ذیل دو درس مبانی جامعه‌شناسی و بینش جامعه‌شناسی ۱ به صورت حاشیه‌ای، بر بحث در مورد فارابی، ابن‌خلدون و بیرونی اشاره شده است.

پیشنهادها

- کتاب‌های درسی مورد مطالعه، در مورد رویکردها و دیدگاه‌های متعددی بحث کرده‌اند. این رویکردها و دیدگاه‌ها را نیز می‌توان در دو طبقه جامعه‌شناختی به مثابه علم جدید (مثل پوزیتیویستی، تفهیمی و...) و رویکردهای اسلامی و بومی (مثل متفکران مسلمان اولیه، بیدارگران اسلامی و...) دسته‌بندی کرد. این دسته‌بندی می‌تواند موضوع مطالعه مستقلی باشد.

- شکل و محتوای معرفی هر کدام از متفکران مسلمان و دسته‌بندی مطالب مرتبط با آنها (هستی‌شناسی، معرفت‌شناسی، روش‌شناسی و...) می‌تواند به عنوان یک موضوع مستقل مورد مطالعه قرار گیرد.

- افزودن درس تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام به سرفصل دروس رشته آموزش علوم اجتماعی، ضروری به نظر می‌رسد.

مشارکت نویسندگان

میزان مشارکت نویسندگان در نگارش مقاله بطور مختصر شرح داده شود (به صورت درصد و نیز وظایف انجام شده در مقاله).

تعارض منافع

«هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است»

COPYRIGHTS

©2021 The author(s). This is an open access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0), which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, as long as the original authors and source are cited. No permission is required from the authors or the publishers.

منابع

- آزادارمکی، تقی (۱۳۸۶). تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام: از آغاز تا دوره معاصر. تهران: نشر علم.
- _____ (۱۳۷۶). اندیشه اجتماعی متفکران مسلمان: از فارابی تا ابن‌خلدون. تهران: نشر سروش.
- اساسنامه دانشگاه فرهنگیان (۱۳۹۰).
- بهشتی، محمد، ابوجعفری، مهدی، و فقیهی، علی‌نقی (۱۳۹۵). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن. جلد ۲، تهران: سازمان سمت.
- بهشتی، محمد، فقیهی، علی‌نقی، و ابوجعفری، مهدی (۱۳۹۹). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن. جلد ۴، تهران: سازمان سمت.
- بهشتی، محمد (۱۳۹۴). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن. جلد ۵، تهران: سازمان سمت.

- ۷۲ فصلنامه علمی تخصصی پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی دوره ۶، شماره ۲، تابستان ۱۴۰۳
-
- جلایری لائین، شیوا (۱۴۰۱). «بررسی ابعاد برنامه درسی مبتنی بر فرهنگ برای دانش‌آموزان دوره ابتدایی در مناطق دارای خرده‌فرهنگ»، فصلنامه پژوهش در مطالعات برنامه درسی. (۱)۱، ۲۷-۴۲.
- جماعتی، رسول، مهدی‌زاده، امیرحسین، حکیم‌زاده، رضوان، عراقیه، علیرضا، و فقیه‌آرام، بتول (۱۴۰۱). «ارائه الگوی برنامه درسی تلفیقی دانشجوی معلمان دانشگاه فرهنگیان». **مطالعات آموزشی و آموزشگاهی**، (۱)۱۱، ۴۷۶-۴۴۹.
- حسینی، سیدمحمدحسین (۱۳۹۹). «نقدی بر کتاب برنامه درسی در دوره متوسطه». **پژوهشنامه انتقادی متون و برنامه‌های علوم انسانی**، ۲۰(۱۰)، ۲۷-۴۱.
- حسین‌پور، علیرضا، و مقدم، زینب (۱۳۹۴). «بررسی ابعاد برنامه درسی». **اولین کنفرانس بین‌المللی مدیریت، اقتصاد، حسابداری و علوم تربیتی**، ساری.
- رفیعی، بهروز (۱۳۹۱). **آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن**. جلد ۳، تهران: سازمان سمت.
- رجبی، محمود، کافی، مجید، داوری، محمد، فولادی، حفیظ‌الله، صفاردستگردی، مهدی، و سلیمان‌پناه، سیدمحمد (۱۳۷۸). **تاریخ تفکر اجتماعی در اسلام**. تهران: سمت.
- رزاقی، محمدرضا و کوچکیان، زینب (۱۴۰۲). «تحلیل محتوای کتب جامعه‌شناسی متوسطه دوم بر اساس الگوی ویلیام رومی». **فصلنامه پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی**، ۵(۱)، ۱۰۵-۸۴.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۴۰۲). **جامعه‌شناسی (۱) - پایه دهم دوره دوم متوسطه**. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- _____ (۱۴۰۲). **جامعه‌شناسی (۲) - پایه یازدهم دوره دوم متوسطه**. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- _____ (۱۴۰۲). **جامعه‌شناسی (۳) - پایه دوازدهم دوره دوم متوسطه**. تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران.
- سعیدی، علی (۱۴۰۱). «بررسی تطبیقی فرایند تألیف کتاب‌های درسی در ایران و چند کشور جهان (کره جنوبی، سنگاپور، ترکیه، آمریکا)». **مطالعات آموزشی و آموزشگاهی**، (۲)۱۱، ۶۹-۱۰۱.

- سبحانی، محمدتقی (۱۳۸۵). درآمدی بر جریان‌شناسی اندیشه اجتماعی دینی در ایران معاصر. فصلنامه تخصصی نقد و نظر، ۱۱(۴۳-۴۴)، ۲۷۹-۳۱۱.
- صفری، محمود، و نادرقلی، قورچیان (۱۳۹۶). «تحلیلی بر برنامه درسی پوچ در محتوای آموزشی». فصلنامه پژوهش در برنامه‌ریزی درسی، ۱۴(۲۷)، ۶۶-۷۴.
- غلامی، عاطفه، موسی‌پور، نعمت‌الله و آقاحسینی، تقی (۱۴۰۲). «تأثیر برنامه درسی اجرا شده بر خودکارآمدی حرفه‌ای دانشجو معلمان مورد مطالعه: دانشجو معلمان رشته‌های علوم تربیتی دانشگاه فرهنگیان شهرستان اصفهان». فصلنامه پژوهش در مطالعات برنامه درسی، ۳(۱)، ۱-۲۱.
- فتحعلی‌خانی، محمد، فصیحی‌زاده، علیرضا، و فقیهی، علی‌نقی (۱۳۹۱). آرای دانشمندان مسلمان در تعلیم و تربیت و مبانی آن. جلد ۱، تهران: سازمان سمت.
- فتحی‌واجارگاه، کورش (۱۴۰۱). اصول و مفاهیم اساسی برنامه ریزی درسی. جلد اول، تهران: نشر علم‌استادان.
- قلی‌پور، حسین، جوانعلی‌آذر، مرتضی، و امامی، سیدمجتبی (۱۴۰۲). «صورت‌بندی سیاست علم مبتنی بر خوانش جمعی متفکران انقلاب اسلامی». فصلنامه علمی نظریه‌های اجتماعی متفکران مسلمان، ۱۳(۱)، ۱-۲۱.
- کوهی اقدم، الهام و کوهی اقدم، الهه (۱۴۰۲). «بررسی محتوای کتاب درسی مطالعات اجتماعی دوره ابتدایی بر اساس شاخص‌های هویت ملی، اخلاق، آداب و مهارت‌های زندگی در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش». فصلنامه پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی، ۵(۱)، ۲۳-۴۰.
- گلشن، امین و عظیمی، محمد (۱۴۰۱). «ارزیابی و سنجش سطح خوانایی کتاب درسی مطالعات اجتماعی ششم ابتدایی». فصلنامه پژوهش در آموزش مطالعات اجتماعی، ۴(۳)، ۷-۲۹.
- مرادی، بهروز (۱۴۰۰). چهارده متفکر مسلمان. جلد سوم، تهران: نشر بهمن‌برنا.
- نفیسی، محمود (۱۳۶۸). سیری در اندیشه اجتماعی مسلمین. قم: نشر امیری.
- وزارت علوم تحقیقات و فناوری (۱۴۰۱). سرفصل دروس مقطع کارشناسی پیوسته رشته جامعه‌شناسی.
- Hsieh, H. & Shannon, S. (2005). Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative Health Research*, 15(9), 1277-1288.
- Kadhim Al-Wali, A.J. (2017). Masterpieces of Muslim Philosophers. *GSTF Journal of General Philosophy (JPhilo)*, 3(1), 1-6.

- Mazlum, F. & Azizi, H. (2015). The Nature of Language: Three Muslim Thinkers' Perspectives. *The Polish Journal of the Arts and Culture*, 1(1), 77-89.
- Shava, GN. Hleza, F. Shonhiwa, S. & Mathonsi, E. (2021). Qualitative Content Analysis, Utility, Usability and Processes in Educational Research. *International Journal of Research and Innovation in Social Science (IJRISS)*, 5(7), 2454-6186.